

Ключевые слова: диалектная речь, говор как диалектная система, гуцульский говор, носитель говора, семантическая структура, синтаксическая структура, грамматическая система говора, функциональная единица, семантика глагола, сема, предикат действия, локативное действие, результативное действие, каузативное действие.

Olena Yusikova

Observing the semantics of the verb “to put” in patois of the village of Bohdan, Rakhiv district, Zakarpatzki region

The article is devoted to the actual problem of the semantic structure of the verb as a functional unit of dialect system in Ukrainian and foreign linguistics. From the point of view of semantic typology, the issue of universal meaning and verb meaning components are now understudied as for the Ukrainian dialects. The object of study in this paper is the verb “to put” as a functional unit of the grammatical system of the country dialect in the village of Bohdan Rakhiv district, Zakarpatzki region. As it was found, in addition to the predicate function of a locative action the lexeme is actively functioning as a causative and consequence action predicate. Thus, the semantic structure of the verb “to put” in a dialect includes, in particular, the names of the activities that contain not only semantics of spatial association of certain objects, but the semantics of a resulting action, particularly in the meaning of verbs like ‘to plant’, ‘to put a sign’, ‘to build’, ‘to name’, ‘to install’, ‘to cook’ (food) and the like.

Key words: dialect speech, patois as a dialect system, Hutsul dialect, dialect speaker, semantic structure, syntactic structure, the grammatical system of the patois, functional unit, the semantics of the verb, the semantic unit, the predicate of the action, locative action, resulting action, causative action.

УДК 811.161.2:81'282.36

Андрій Колесников

**ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ С. ПЕТРІВКА
ТАРУТИНСЬКОГО Р-НУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛ.**

У статті проаналізовано деякі основні ознаки граматичної системи української переселенської говірки с. Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл., визначено її генетичну основу; з'ясовано диференційні граматичні ознаки щодо інших полігенетичних та моногенетичних говірок з південно-східною і північною діалектною основою в ареалі межиріччя Дністра й Дунаю; окреслено та схарактеризовано особливості її граматичної системи з-поміж інших генетично споріднених діалектних мікросистем у досліджуваному полімовному і полідіалектному регіоні з орієнтацією на встановлення ареально релевантних рис.

Ключові слова: новожиття українська говірка, граматична система, морфологічні риси, ареал межиріччя Дністра й Дунаю, генеза, полігенетичність, моногенетичність, полідіалектність, мозаїчність.

Постановка проблеми. Українські говірки південно-східного наріччя, переважно новожитні різного часу формування [14, с. 105–119] й утворені на ґрунті архаїчних наріч

української мови, мають чимало особливостей, що підтверджують останні дослідження [4; 13]. Опис новостворених одиниць діалектного членування порівняно зі старожитніми є завданням дещо складнішим, принаймні таким, що потребує окремого підходу. Опинившись на нових територіях, українські материнські говірки потрапляли в незвичні для них умови, зазнавали упродовж різних періодів впливу інших мов, а також діалектів української мови, з якими вони не контактували раніше, тому їх вивчення в комплексі та з більшою обов'язковістю потребує урахування генези, соціомовної ситуації, характеру міждіалектних контактів тощо.

Новостворені українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю (МДД), що розвиваються в умовах полімовності та полідіалектності від 200 до 60 років, розпочали вивчати з 50-60-х років ХХ ст. Їх означували як українські південнобессарабські, наддунайські (А. М. Муқан, Т. П. Заворотна), говірки Бессарабського Примор'я (В. П. Дроздовський), говірки нижньої правобережної Наддністрянщини (В. П. Логвин), західностепові (П. Ю. Гриценко) [5–8; 12; 15]. Увагу діалектологів часто привертала риси південно-західного наріччя, особливо фонетико-морфологічні. І хоча серед основних завдань названі дослідники зазвичай не ставили класифікацію говірок відповідного ареалу, все ж, як правило, такі специфічні південно-західні ознаки підштовхували дослідників до неї.

Так, А. М. Муқан на підставі диспалаталізації [p] і [y] виділяє діалектні мікросистеми сіл Трудове і Десантне [15, с. 14]. В. П. Дроздовський серед груп специфічних для південнобессарабських українських говірок явищ розрізняв «загальноговіркові особливості» (нелокалізовані) і «локалізовані в межах одного або кількох населених пунктів», зокрема такі, що «генетично споріднені з рисами південно-західних говорів» [7, с. 135]. Низка локалізованих діалектних рис такого порядку відзначена ним у говірках сіл Райлянки (тепер с. Ройлянка Саратовського р-ну), Нової Райлянки (тепер с. Ройлянка Татарбунарського р-ну), Молодового (тепер с. Молдове Саратовського р-ну), Петрівки (тепер Тарутинського р-ну), виділюваних за цією ознакою на тлі інших говірок [7, с. 135–136] і образно названих ним «оазисами» [6, с. 75]. Така емоційність щодо вказаних говірок свідчить про їхню виразну окремішність у ареалі, вони вразили автора, який не міг цього не зауважити, незважаючи на те, що деякі з цих діалектних мікросистем, принаймні говірка с. Петрівки, виходили за межі ареалу його дисертаційної праці [6]. А В. П. Логвин навіть зараховує одну з таких мікросистем (Рл. 1.) до південно-західного наріччя [12].

Унаслідок переселенського характеру, афронтальності міждіалектних контактів упродовж розвитку українських говірок МДД на нових територіях, для них характерна

мозаїчність, яка у свою чергу має два різновиди – мозаїчність говірок і говіркових рис. Мозаїчність говірок стосується передусім моногенетичних діалектних мікросистем, тобто тих, які можна зіставити з найменшими одиницями діалектного членування – з однією материнською говіркою, групою говірок чи чітко з говором, що мають афронтальні міждіалектні контакти з говірками інших генетичних типів. Саме таку мозаїчність демонструють говірки, названі в дослідженнях В. П. Дроздовського і В. П. Логвин. Мозаїчність говіркових рис виявляє афронтальну відмінність на перший погляд схожих переселенських говірок, по-перше, полігенетичних, таких, що зіставні, часто нечітко, тільки з найбільшими одиницями діалектного членування, передусім новоствореним південно-східним наріччям як «наддіалектним утворенням» [14, с. 112] (переважно такого типу говірки МДД досліджувала А. М. Муқан), по-друге, характеризує й диференціює говірки в межах моногенетичних груп діалектних мікросистем. Мозаїчність у межах говірок південно-західної генези (як і говірок іншого походження) у МДД досі не описана – їхні відмінності не з'ясовані.

Моногенетичність і відповідна мозаїчність українських говірок в ареалі збереглася й досі, особливо це стосується більшості тих діалектних мікросистем, що мають південно-західну діалектну основу. Перелік моногенетичних українських говірок МДД із виразною південно-західною діалектною основою не обмежується вищезгаданими говірками. Окрім них, таку основу мають і діалектні мікросистеми сіл Височанського (Височанки), Новоукраїнки (Колбариша) Тарутинського р-ну, окремі говірки пізнішої формації – сіл, що утворилися на місці німецьких колоній у 50-60-ті роки ХХ ст. (с. Прямобалка, с. Новоселівка Арцизького р-ну) тощо. До того ж, за мірою збереження специфічних рис південно-західного наріччя ці говірки неоднорідні. Так, за свідченнями діалектоносіїв, говірка с. Височанського конкурує з говірками інших сіл із південно-західною діалектною основою (у *Височанк'і ш'е май зак'ручене*). У цій говірці є діалектні явища, не спостережені в інших генетично однотипних говірках МДД, напр., форми *жи'йеш* 'живеш', *жи'йе* 'живе', що дозволяють локалізувати її походження, пор. [2, к. 14, 296]. Чимало південно-західних діалектних особливостей, які відсутні в інших генетично споріднених діалектних мікросистемах, зокрема с. Петрівці, має й говірка с. Ройлянки [11].

Для аналізу обрано говірку с. Петрівки (Пк.), оскільки вона схарактеризована як така, де риси південно-західного наріччя збереглися максимально [6, с. 96]. Більшість із них і досі залишається, як і мозаїчність діалектних рис з-поміж говірок МДД південно-західного діалектного типу. Наявність частини таких рис, відсутніх в інших генетично споріднених говірках ареалу, на нашу думку, зумовлена не тільки їх кращим збереженням

тут, а й генетичними відмінностями говірок, бо, як було відзначено, є риси південно-західного наріччя, наявні в інших генетично споріднених говірках, але відсутні у Пк., а не лише навпаки.

Село Петрівка сформоване, за одними свідченнями, у 1909 р. [16], за іншими, у 30-х роках ХІХ ст. [10, с. 797] переважно переселенцями з Хотинщини [7; 18], а також Бендерщини [10] та Оргіївщини [7]. Встановлене, головню на основі свідчень старожилів, навіть співвідношення з конкретними материнськими населеними пунктами (Хотин, Кельменці, Росошани) [18, с. 20–21]. У зв'язку з цим зауважено, що коли «архівні джерела не дають вичерпних відомостей про місця виходу українських переселенців...» у Бессарабії, то «...становить інтерес лінгвістична характеристика українських говірок...», достовірність же таких свідчень «...не викликає сумнівів» [9, с. 180]. Аналіз говірки Пк. схиляє до співвідношення її з північнобессарабськими говірками південно-західного наріччя [6, с. 75], як і більшості говірок МДД з південно-західною діалектною основою. Через те, що північнобессарабські говірки поєднують риси подільських і буковинських, частка переселенців із території півночі сучасної Молдови, хоч би вони й були носіями подільських говірок, навряд чи змінила генетичний тип говірки, а лише могла посилити і сприяти збереженню її подільських компонентів і румунізмів, тому аналізовану говірку зараховуємо до умовно моногенетичних з південно-західною діалектною основою.

Мета статті – з'ясувати диференційні щодо інших полігенетичних та моногенетичних говірок з південно-східною і північною діалектною основою в ареалі МДД граматичні ознаки говірки с. Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл. як умовно моногенетичної з південно-західною діалектною основою; визначити і схарактеризувати особливості її граматичної системи з-поміж інших генетично споріднених діалектних мікросистем МДД з орієнтацією на встановлення ареально релевантних рис.

Специфікою морфології новостворених говірок, і аналізованої говірки зокрема, є лексикалізованість морфологічних ознак, тому все зазначене стосується передусім наведених форм і лексем, а не обов'язково поширюється на морфологічно однотипні (в літературній мові) слова, напр., належні до одного словозмінного класу. Чимало морфологічних особливостей зумовлено фонетичними. Переважно інтегральним для українських говірок МДД є спорадичне заступлення [л'] / [н'] (*зем^л'н'і, зем^л'н'анка; ^лземл'у*), [й] / [н'] (*п^ламн'ати, в'ремн'а, м^л'н'асо*), пор. [2, к. 80], [й] / [л] (*здо^лроу^л'а, кроу^л'анка*), вставний [н] (*у та^л'к'ім м^л'нест'і*). Специфіку вияву частин мови в говірці зумовлює також наближення артикуляції [а] до [е] (заступлення $a > e$ [7, с. 135]) (*ха^лдзейкоюу, п'іонерво^л'жета*), лексикалізоване збереження давнього [е] [7, с. 135] і наближення його до [а] (*у^лчера, позав^л'ча^ора*), пор. [2, к. 49], але найбільше – наближення артикуляції [и] до [е]

(у¹че²тел', в¹че²ца), що позначається на словозміні дієслів та іменників: кри¹чеш (2 ос. одн.), кри¹чет (3 ос. одн.), ли¹че²са (наказовий спосіб 2 ос. одн.), на товарн¹'а¹кове (місц. в. одн.). Як і в багатьох говірках МДД південно-західної генези, з різною мірою послідовності спостерігаємо твердість [ц], [с], що характеризує специфіку морфології іменників (горо¹бец, лан¹цуг, кир¹ница, на¹вулицу, о¹вец), займенників (ца, цу, са, йа¹кас, хтос), прикметників (руск¹'і, баба Желем¹бетска), дієслів (ш¹'о ме¹н¹'і бо¹йаца / йа не² бо¹йуса, ди¹виса) і прислівників (йа¹кос, дес, по-мол¹давски, по-ук¹раїнски), а також спорадично [р] (бу¹рак, бу¹ра¹ком). Часто, порівняно з іншими говірками МДД, трапляються іменники (і похідні від них) із приставними приголосними (зу⁰л¹'ій, Г¹'італ¹'ійа, в¹осен', в¹'ікона, в¹обувну – род. в. прикметника), а також структура к¹'істо поряд з т¹'істо. Говірці властиве й укання (кул¹'іна, у¹б¹'ід, на гу¹р¹'і / коло му⁰зили).

Окрім фонетичних особливостей, іменник у говірці характеризує й специфічна лексика, маркована як південно-західна, або така, що виникла під впливом румунської мови: л¹'із²ка 'хвіртка', ко¹гут, роз¹кал' 'штикова лопата', го¹дж¹'ак 'димар', ц¹винтар, п¹лат¹'а 'солодка страва з рису чи макаронів', т¹'аску¹н¹'іди 'сусло, що тяскують, і вино, отримане шляхом тяскування', па¹тика (па¹тик), ф¹'іна 'хрещениця' тощо. Деякі лексеми поступово витісняються (ра¹н¹'іше б¹ув н¹'ід² / а ти¹пер го¹ришче).

Субстантиви ви¹но, т¹'аск, ол¹'ій, іноді й інші, напр. в¹'ід¹ро, мають чол. р. (й¹'ден в¹'ід¹ро), очевидно, подекуди завдяки впливу румунської мови, а ж¹изн¹'а, ком¹байна – жін. р. Як і в інших українських говірках, наявна й неузгодженість у морфологічному і синтаксичному роді (оце мо¹'йе ж¹изн¹'а та¹ка, на¹сичений то ви¹но, ком¹байна пола¹маўса).

Іменник х¹лопец у наз. в. множ. може мати форму х¹лопч¹'е / х¹лопч¹'і (соби¹райімса х¹лопч¹'е і д¹'івч¹'ата). Форм множ. з відтінком збірності типу шофе¹рове, фіксованих тут раніше [7, с. 136], у діалектних текстах не зауважено. Про їх відсутність у говірці свідчать і відповіді на питання. Для іменників I відм. спостережена відчутна перевага форм двоїни (дв¹'і с¹вад¹'б¹'і, три д¹'івчин¹'і, чи¹тир¹'і сист¹р¹'і), рідше двоїна засвідчена в чол. і сер. роді II відм. (два р¹ока, три м¹'іс¹'ац¹'а, чо¹тири н¹'імца; чо¹тир¹'і к¹'іл¹'і), пор. [3, к. 1, 2, 23; 1, Т. 3, к. 76, 77, 80]. Є й специфічні форми, що, очевидно, виникли за аналогією до форм двоїни I відм. (сто чо¹тири шв¹'і). Форми двоїни трапляються в українських говірках МДД з різною діалектною основою, але найбільше – з південно-західною. На позначення виногра¹дника уживана переважно множинна форма виногра¹ди, а не ба¹га, виногра¹дник чи виногра¹д, як в інших українських говірках МДД.

Привертає увагу поширення флексій орудн. в. іменників твердої групи I і II відм. на відповідні іменники інших груп зі збереженням, натомість, м'якості основ (ме¹жойу, Ма¹рус¹'ойу; прима¹р¹'ом, розка¹л¹'ом), але в іменниках II відм. сер. і чол. р. з основою на ц –

йай'цем, трактор'цем, пор. [3, к. 33]. Така аналогія притаманна більшості говірок МДД, розрізнення за допомогою флексій м'якої і мішаної груп іменників твердої групи I відм. збережене в говірці Яр. з північною основою (¹Вар'ейу, ^ккручейу).

У дав. і місц. в. іменників I відм. помітна тенденція до нівеляції чергувань *г', к', х' // з', ц', с'* (на ¹Лунг'і, у до^рроз'і; у ¹балк'і, со^бац'і, на толо^ц'і; на^них'і). Найбільш послідовно це відбувається у власних назвах і словах з суфіксом -к- (у Пет^рровк'і, Бог^дановк'і, Йев^геновк'і; ш^курк'і, у зе^мл'аночк'і, по ^вуличк'і), що загалом властиво більшості українських говірок ареалу.

Лексикалізовану м'якість основ спостережено в Пк. при відмінюванні іменників II відм. з основою на -р (ба^зар', ба^зар'у, ба^зар'ом, ^сахар', ^сахар'у, ^сахар'ом, т^рактор'ом), пор. [2, к. 247], як і в більшості моногенетичних говірок МДД з південно-західною діалектною основою. М'якість таких основ фіксуємо навіть при словотворенні (сахар'¹ка). Специфічними є форми місц. в. слова *поле* (¹йідем з^с ^пол'у, скир^ти по ^пол'і), що, зокрема *с* ^пол'у, відзначали як характерні для говірок МДД з південно-західною основою [12]. Тепер такі форми притаманні Пк. і Вс.

Як і в більшості українських говірок МДД, в орудн. в. іменників III відм. уживається флексія -ойу (¹сол'ойу, ¹мудрост'ойу), що іноді варіюється з -ійу, -у (¹ночойу, ¹ноч'ійу, ¹ноч'у); структурно схожий суфікс характеризує й похідні прислівники (¹ночойу), пор. [3, к. 38, 39]. Подекуди іменники орудн. в. в інструментальному значенні функціонують із прийменником *з* (*вили¹вали з во^дойу, із ма^малигойу мо^ч'айут*), що системно спостережено й в інших генетично споріднених говірках (Рл. 1., Вс.) і спорадично – в діалектних мікросистемах іншого походження (Пл.).

На відміну від більшості говірок МДД з південно-західною основою, індукція з боку II відм. на іменники чол. р. I відм. потужніша – тут наявні не тільки форми з ¹Тол'ом, ¹Ван'ом, ^Гришом (орудн. в.), як у Рл.1, але й ¹Тол'ові, ^Віт'ові (дав. в.), інколи й ¹Ван'а (род. в.) поряд з ¹Ван'і.

Високу поширеність мають і форми род. в. I відм. з флексією -іў типу *ха^т'іў, ^сестр'іў, ^в'ід'м'іў*, що виникли унаслідок аналогії до відповідних форм II відм., що в говірках із південно-західною основою в зіставленні з іншими дещо сильніша, пор. Рл. 1. [11]. Фіксовано в цьому граматичному значенні й архаїчну форму *зу¹бей* (*і кри¹вий / і сл'і¹тий / і зу¹бей ни^емайе*).

У говірці Пк. спостережена варіантність форм дав. і місц. в. II відм. (*жен'іхов'і, жен'іхови, жен'іхове*), природа якої фонетична. У той час, як у Рл. 1. переважають форми на -ови, зрідка варіюючись із -ов'і, у Пк. функціонують різні фонетичні реалізації з певним домінуванням флексії -ови (¹татов'і, ^богові, ^д'ад'кови, на шл'ахови, в ^пойїзд'і

товарн'акови^е, на платформу в Березинове). Можливо, форми з флексією -ове могли бути сприйняті раніше як форми множини [7; 12].

У деяких іменниках III відм. та в іменнику I відм. *цѣрква*, що походить від колишніх іменників - *ī* - (- *ъv* -) основ, але під впливом іменників - *ā* - основ форму на - *ов* (< - *ъвъ*) у багатьох діалектах втратив, спостережено архаїчні форми род. в., марковані як південно-західні, але фіксовані й у генетично відмінних говірках МДД (*цѣркви* і *цѣрков'і*, *смерти*), рідше *смерт'і*, *памн'ати*, *власти*, *соли* (*йден наперстик соли*), пор. [3, к. 37].

Особливості розрізнення істот / неістот стосуються передусім істот, особливо назв тварин, форми знах. в. множ. яких, що збігаються з наз. в., безваріантні (*мала своїї свиноматки*, *л'убиї кон'і*, *кури куплаї*, *мали корови*, *пас в'івц'і*, *д'іти красив'і зробиї*). Наявні також менш численні (і варіантні) форми знах. в. одн. неістот, що збігаються з род. в. (*дивл'аїа телев'ізора*, *збрали сундука*, *купити комбайну / трактор'а / машини*, пор. *закрила рот*).

На противагу іменникам, де домінує м'яка група, у прикметників відзначено певну перевагу форм із основою на твердий приголосний (*будний*, *домашний*, *домашного*, *верхну*, *країна*, *колишній*, *нижній*). Дослідники зауважували, що в аналогічних за походженням говірках (Рл. 1.) усі прикметники належать до твердої групи [12], але зараз як у Рл. 1., так і в Пк. спостережено не тільки м'які основи прикметників м'якої (у літературній мові) групи (*колишн'а*), а й м'які форми прикметників твердої групи (*стап'іх*, *Тодор мал'ій*). Зафіксовано також специфічні прикметникові форми місц. в. одн. (*в чорним кост'умові*), а також род. (*вторий з групи інвал'ід*, *ни йїдної душ'і р'ідн'ій*) і місц. в. (*в четв'ертом*, *шестом*, *вос'мом*) порядкових слів і прикметників.

Ступенюванню прикметників і якісно-означальних прислівників властиві майже ідентичні засоби. Для творення синтетичних форм вищого ступеня порівняння в говірці відносно регулярно використано поряд із суфіксами -*и* / -*иш* (*стап'іш'і*, *вишч'і*) формант -*ишч* (*жирн'ишчий*, *сил'н'ишчий*, *скор'ишче*, *пізн'ишче*), фіксований передусім у говірках МДД південно-західної генези; спорадично наявний у цій функції також суф. -*иш* (*глибойша*). Натомість переважають аналітичні форми з румунською за походженням часткою *май* [1, Т. 3, к. 65] за повної відсутності префіксальної частки з цим значенням *най*, спостереженої лише в окремих говірках МДД (Пл.). Це відрізняє говірку Пк. як належну до моногенетичних діалектних мікросистем південно-західного типу в МДД як від говірок іншої генези, так і від деяких спільної – будучи притаманною говірці Вс., зараз ця частка нетипова для говірок Рл. 1., Рл. 2., Мл., хоча раніше засвідчена в Рл. 1. у формах типу *майсолочий*, *майстап'ишчий*, *майнишчий*, *майдоугий* [12]. У Пк. зауважуємо й форми, у яких префікс *май* доданий до звичайного ступеня прислівника чи прикметника (*май*

*t*¹*рудно*, *май кра*¹*сиво*; *май доро*¹*гий*, *май ро*¹*зумна*), рідше – до синтетичної форми вищого ступеня (*май* ¹*менше*, *май* ¹*дал'ше*; *май* ¹*старша*), де вона функціонує як «частка для посилення якості прикметника» [3, к. 61]. Форми з компонентом *иче май*, інтерпретовані також як такі, що постали унаслідок українсько-румунської інтерференції (у румунській мові відповідно *cel mai*), і можуть у окремих українських говірках виражати найвищий ступінь [19, с. 94], у Пк., як і в буковинських говірках [3, к. 63], такого значення не виражають (*иче май* ¹*закручене*, *іше май* ¹*друж'н'ейе*, *иче май* ¹*було*).

Найвищий ступінь порівняння в говірці утворюють як за допомогою слова ¹*самий*, доданого до конструкції *май* + звичайний ступінь (¹*самий май* ¹*добрий*, ¹*сама май* ¹*стар'ін:а*), де *май* посилює значення аналітичної форми найвищого ступеня порівняння, так і при додаванні його до інших форм без частки *май* (¹*саме дорожче*, ¹*сама глибойша*, ¹*самий добрий*).

Частка *май* функціонує і з дієсловами (*май* ¹*пок'лала*, *май* ¹*помне*, *май* ¹*походила* / *походила*, *май* ¹*винесла*), іменниками (*май* ¹*дисцип'л'іна була*), а також із займенниковими словами, як із подальшим називанням тієї лексеми, яку заміщує прономен (*ш'об во'ни не злипалиса і були май* ¹*та'к'і* / *роз'сипчат'і*), так і без (*та'ко май* ¹*суди*, *май* ¹*і'начи'*, ¹*мама май* ¹*та'ко була*). Це явище не характеризує низку говірок спільної генези (Рл. 1., Рл. 2., Мл.). Спостереження над уживанням елемента *май* у говірці уповноважує на висновки про те, що це риса материнських діалектних мікросистем, а не новоутворена в МДД, і до того ж вона підтверджує назване генетичне співвідношення говірки, пор. [1; 3, к. 52, 61, 63, 165, 170; 17; 19].

Словотвір прикметника в говірці характеризують спорадичні специфічні форми з суф. -*ецк* (-*илецк*, -*елецк*) (*доўге*¹*лецкий*, ¹*жаби були здоро'вецк'і*), відзначені й раніше як такі, що притаманні Пк. і Рл. 2. [7, с. 136]. Тепер ці форми спостерігаємо в говірках Пк. і Вс. Зафіксовано й інші прикметникові структури, марковані як південно-західні (*заста'ра*).

Регулярно у вихідній та займенниковій функції уживані форми числівника *йі'ден* (*ден*), *йі'дного* (*йі'ного*), *йі'дна* (*йна*), *йе'дну* (*йну*, *йдну*), *йі'днoйі* (*й'ноійі*) і т.д., рідко в мовленні окремих діалектоносіїв – *один*, *одна* тощо [1, Т. , к. 66], у той час, як у Рл. 1. переважають останні, пор. [3, к. 66–68]. Це яскрава ареально протиставна риса говірки Пк. (разом із Вс.). Натомість не реалізовані інші числівникові форми на зразок *п'ат'найсат'* (Рл.), ¹*шестий*, ¹*семий*, відзначені тепер і раніше в говірках ареалу південно-західної генези. Спорадично фіксуємо форму *дв'іста*, як і вживання форми род. в. числівника *один* у функції місц. (*на* ¹*кухн'і в од'ноій* 'в одній' з *ра'бочими*).

Окрім того, що як і в буковинських говірках займенниковий неозначений постфікс, реалізований із твердим [с] (*йа'кас*, ¹*йакос*, *дес*, *ш'ос*, *хтос*) [2, к. 231], займенник *цей* має

специфічні безваріантні словозмінні форми *ца, цу, цего* [2, к. 58; 3, к. 95], *цему, цейу* [3, к. 98], інколи *се, са* (*ш'о / х'іба не правда се?*) [3, к. 96, 99], а *в'ін* – специфічну форму род. в. *него* [2, к. 64]; займенникова форма *вона* в род. в. уживана у функції дав. (*помогав їйї*). Привертає увагу й наголос при словозміні прономенів *мій, твій, свій* (*моїа, моїі, твоїа, твоїі, своїа, своїі*) [1, Т. 3, к. 38], а також форма род. в. (*моїі мами, за моїі жизні, в моїі мами*), пор. [3, к. 106]. Займенник *весь* у сер. р. в різних функціях має форму *вс'о* (*їд'їт собі і вс'о, вс'ой 'увесь' м'їр*), як і в Рл. 1.

Спостережено й низку специфічних форм у парадигмі займенника *той*: *принесла тойї л'у'дин'ї* (дав. в.), *во'ни се к'рали в тойу 'соску* (знах. в.), *тойу мама'лигойу* (орудн. в.), пор. [3, к. 102], *в тойї 'хатк'ї* (місц. в.).

На словозміну прономена *їйхний* впливає індукція з боку твердої групи прикметникової відміни (*їйхна, їйхне, їйхного, їйхну*). Трапляються й стягнені архаїчні й зредуковані займенникові форми (*мн'ї ка'зали; її роз'д'їли 'голу; м'не 'тато н'їс; бо'йаласа йго*), засвідчені передусім у південно-західних говорах [3, к. 84, 87] та форми з протезою *в* (*а во'це*).

Як і в інших генетично споріднених говірках МДД, у Пк. функціонують займенникові прислівники *в'їтки, в'їти, в'їци*, пор. [2, к. 129], відрізняючи її від говірок ареалу іншої генези, де, за відсутності відзначених, переважають форми типу *с'кудова, с'тудова, от'кудова, о'ц'удова, о'т:удова, зв'їд'м'с'їл'а, зв'їт:їл'а*. Нетипові тут і форми на зразок *'туте'чка, 'таме'чки, по'томи'чки, 'таке'чки, ба'гац'ко*, що регулярно фіксуємо в генетично відмінних говірках регіону. Виокремлює аналізовану говірку і перевага прислівників типу *с'т'їки, 'лиш* на противагу регулярному вживанню форм *с'т'їко, с'к'їко, т'їко* в окремих генетично споріднених говірках (Рл. 1.) Ймовірно, за аналогією до *сюди, туди, куди* набуває твердості прислівник *то'ди*. Поширені форми *'силно* і *к'репко* (*'силно бу'ли хо'рош'ї, 'сил-но в по'чот'ї, з'решна к'репко, бу'л'їли к'репко*).

Дієслівна лексика в Пк. також має південно-західну маркованість (*ли'гати*), часто зумовлену фонетикою (*о'рати, во'рати, 'виворати, го'рати*), хоча тут відсутні форми *їсти, н'їс'ти, найс'ти*, як у Рл. 1., Рл. 2. і Мл., пор. [3, к. 118], чи *жи'їеш*, як у Вс., натомість уживані форми *'помн'у, памй'атайу*, а у Рл. 1 – *'по'їн'у*. Окремі дієслівні форми в Пк. характеризує вживання у специфічних лексичних і граматичних значеннях. Так, неперехідне в літературній мові дієслово *рости* та його похідні функціонують у говірці як перехідні (*во'на ме'не рос'ла, рос'ти цу ди'тину, рос'ла ц'ї 'д'їти і повирос'тала, д'їто'чок ме'н'ї в'росли*). Слово *си'дит* використовується в значенні 'стоїть, перебуває' (*у бур'дейк'ї ла'йка си'дит, ком'байна си'дит*). Стосовно кукурудзи уживане слово *лу'пити*, а не

чистити, до овець – б^лейати, а не бекати, до цукру (сахар^у) – к^ласти, а не с^тавити (як у багатьох говірках МДД) та ін.

Інфінітив функціонує з варіантними морфами форманта -ти і -т (нит, л^л:ати), як і в інших генетично споріднених говірках МДД, але у Рл. 1., напр., формант -т трапляється рідше. У Пк. для форманта -т властиве й пом'якшення (роб^лит', л^л:ат'). Наявність форм нек^лти, ст^лриг^лти не є ареально релевантною, але генетично важливою, пор. [2, к. 314; 3, к. 116, 117]. Дієслово л^лти реалізоване у формах (л^л':ати, зал^л':ати, зал^л':али, нал^л':аї, нал^л':аїу та ін.) [2, к. 18; 3, к. 124; 1, Т. 3, к. 72], як і в Рл. 1 [11], але є й форми типу вилили і нал^л':ет.

Наказовий спосіб виражений аналітично часткою най і формою наказового способу або 3 ос. дієслова дійсного: най г^лос^лпод' милуї (і милуїе), а синтетично – специфічною формою 3 ос. множ. з флексією -ит з твердою фіналлю (каж^л'ит, роб^л'ит, ід^л'ит, бер^л'ит). Ця твердість виразніша, ніж у Рл. 1. Стосовно аналітичної форми, слід відзначити, що маркуючи моногенетичні говірки з південно-західною діалектною основою [3, к. 154], тепер вона притаманна саме говірці Пк., хоча раніше засвідчена й у Рл. 1. (най почи^лкаї, най спит) [12].

Дієслівні флексії форм дійсного способу 3 ос. множ. – -ат (II дієвідм.), -ут (I дієвідм.) (роб^лат, си^лд'ат, вар^лат, каж^лут, тан^лцуйут, мо^лчайут), часто для II дієвідм. – й -а, чого немає зараз, напр., у Рл. 1. (л^лубл'а, вар'а, робл'а, на^лкупл'а, го^лтоїл'а, хт'а) [12, с. 42; 7, с. 136; 3, к. 128; 1, Т. 3, к. 73]. Як і в інших українських говірках, дієслова II дієвідм. у цій формі можуть набувати флексії I дієвідміни (п^лідход'ут, наго^лворуца).

Форми 3 ос. одн. II дієвідм. у Пк. варіантні (з флексіями -е / -ит, -ит, -ет) незалежно від наголосу та можуть мати твердий кінцевий т (варе і варит, доїе і доїит, кри^лче і кри^лчит, кри^лчет, ли^лже^лт), на відміну від Рл. 1., де є безваріантні форми з ненаголошеним закінченням унаслідок аналогії до відповідних форм I дієвідм., які є й у Пк. (варе, корме, ви^лходе, го^лворе, робе), пор. [2, к. 209; 3, к. 127]. Форми з твердим кінцевим т наявні й у I дієвідм. (май^лит, тов^лчет) та в атематичних дієсловах (в'ід^л:аст). Ймовірно, форми цієї грамеми з'являються й під впливом російської мови (не йд'от). Нетиповими для говірки як належної до діалектних мікросистем МДД південно-західної генези є поширені в говірках іншого, зокрема південно-східного, походження «спрощені форми 3 ос. одн. теперішнього часу дієслів I дієвідм.: хва^лта, ма^лха, зна» [12, с. 42], можливо, у зв'язку з тим, що вони виявляють певну несумісність через омонімію формантів з формами 3 ос. множ. дієслів II дієвідм. типу хт'а.

Як і в буковинських говірках, форми 1 ос. множ. частіше уживані без кінцевого о (пус^лкаїем, па^лсем, робим, в'ідп^лравим) [3, к. 129], форми з наголошеним кінцевим [о]

(сиди¹мо, пйе¹мо, зйі¹мо) фіксуємо зрідка, до того ж [o] відсутній, як правило, й у постфіксованих формах 2 ос. множ. (соби¹раємса).

Закінчення І дієвідм. у ненаголошеній позиції після основи на й може змінюватися на -ім (муш¹туйім, с¹ц'ід'уйім, л: 'айе¹м). Форми 2 ос. одн. атематичних дієслів у говірці Пк такі: даш, йіш, йіж, іноді йі¹сиш, пор. [3, к. 139], але не йі¹сеш, да¹сеш, як у генетично однотипних Рл. 1. і Мл. і не йі¹си, як у моногенетичній говірці з південно-східною діалектною основою ареалу (Пл.). Форми типу йі¹сиш трапляються в багатьох полігенетичних українських говірках МДД та моногенетичних з північною основою (Яр.), форми ж на зразок йіш нетипові для більшості говірок МДД.

Не можна не відзначити специфіку чергувань приголосних у дієслівних формах (си¹д'у, м'іс'у, маст'у, прово¹жала) [2, к. 229; 1, Т. 3, к. 70], що об'єднує цю говірку з іншими діалектними мікросистемами МДД спільної й відмінної генези. Це ж стосується й засобів творення дієприкметників, де часто функціонує суфікс -ан- на місці літературного -ен- (глина за¹м'іс'ана, т¹рубочка за¹верн'ана, по¹робл'ано, по¹роб'ано, за¹клад'аний, на¹к¹рас'а¹н'і, за¹п¹р'аж¹а¹н'і), але наявний і суфікс -ен (за¹жарена, мо¹рен'і, не¹пере¹мелений).

Слід згадати й про спостережувані раніше і вже тоді збережені лише «в мовленні старшого покоління» [7, с. 136] дієслівні «перфектні» форми типу хо¹дилам, ро¹билам, л'у¹билам, бу¹лам, пор. [3, к. 135], як і форми типу хо¹дилисте, ро¹билисте (а¹ну / гай і¹дисте^а потан¹цуйім) [3, к. 134]. Тепер вони не активні в мовленні носіїв говірки і в діалектних текстах трапляються нечасто, але при відповіді на питання про особливості мовлення діалектоносіїв, вони зазвичай згадують подібні аналітично-особові форми (бу¹листе^е у нас / до¹бавка до мови // сти, чу¹листе / бачилисте / бу¹листе // це у нас).

Граматиці говірки притаманний сполучник але (але ж ма¹ма не х¹т'і^ела, але не то шо ро¹били / а мучалиса), пор. [3, к. 168], який спорадично трапляється в текстах, натомість у генетично відмінних говірках ареалу він відсутній, а також частка-вигук мей, що спостережений разом із бре (бр'е) у більшості говірок ареалу різної генези (думай¹у / мей ш'о це та¹ке, мей / л'уди / йа це по¹чула), елемент гата (гата) (лиш йі¹дно му¹ч'ен'і^е й гата). Специфіку становлять й інші вигуки (пуй-пуй-пуй-пуй 'ціп' – ку¹рей по сто май¹у). Заперечна частка у фонетичному вигляді ни (ни^е) дещо переважає не і суттєво ні (ни май¹у ни¹кого ни бра¹т'і^у ни сестр'і^у; памн'ати ни¹ма; не пересел'алиса). Активною є партикула-вигук а¹ди (а¹ди / каж¹у / це во¹на го¹лосе, на с¹тарост'і л'ет / ади ш'е май¹у теле¹фон) [пор.: 3, к. 163].

Уживані в говірці й безприйменникові конструкції з род. в. особових займенників йа, ми на місці літературного род. в. з прийменником на і в (нуд ме¹не на¹па¹дає, серце зах¹ват'уйе

ми^ене, ^д'іти ж ^{бу}ли нас) [3, к. 33, 78; 1, Т. 3, к. 81]. Безприйменниковість пов'язана й з активністю орудн. в. іменників (^{при}йшли ^{голо}доўкоюу, в ^{ік}ном зал'ізла, ^{од}ними дв'ір'ами зайшла і ^другими ^{вий}шла). Часто вживаний прийменник до (^дивл'аца до ^{мене}, ^{ка}жу до ^{не}го).

Висновки. Таким чином, за результатами нашого аналізу, умовно моногенетична говірка с. Петрівки південно-західного походження виявляє такі важливі для опису граматики говірок МДД типи морфологічних особливостей: 1) риси, що поєднують її з однотипними за походженням говірками (твердість [с] і [ц] у низці форм різних частин мови, форми типу ^в'іци, ^{не}го тощо), відрізняючи від інших за генетичним типом в ареалі; 2) риси, що відрізняють її від багатьох однотипних за походженням, серед них риси материнських говірок, що збереглися (специфічне ступенювання за допомогою частки *май*, творення наказового способу часткою *най*, форми типу *йі'ден*, *вар'а* та ін.); 3) риси, які витворилися в говірці в МДД, – притаманні й іншим говіркам ареалу, у тому числі відмінним за походженням, напр., специфіка чергування, елементи типу *мей*, *тата*.

Перспективами подальших наукових розвідок у визначеному напрямі є створення варіативного морфологічного портрету українських говірок МДД.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 1984. – 498 с. – (391 карта); Т. 2. Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі / [ред. тому Я. В. Закревська]. – К. : Наукова думка, 1988. – 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К. : Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. – Чернівці : Видавничка спілка «Час», 1995. – Т. 1. – 314 с.
3. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Словозміна, службові слова / К. Ф. Герман. – Чернівці : ПРУТ, 1998. – Т. 2. – 215 с.
4. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок : [монографія] / Катерина Дмитрівна Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
5. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западностепных говоров : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / П. Е. Гриценко. – К., 1980. – 27 с. с ил.
6. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... кандидата філол. наук / 661 Дроздовський Володимир Петрович. – Одеса, 1962. – 473 с.
7. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 132–155.
8. Заворотна Т. П. Лексика українських наддунайських говірок : дис. ... кандидата філол. наук / 661 Заворотна Тамара Порфирівна. – Ужгород, 1967. – 333 с.
9. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Приднестровья в XIX в. : этнические и социально-демографические процессы / В. С. Зеленчук. – Кишинев : Штиинца, 1979. – 287 с.
10. Колесников А. О. Из спостережень над граматикую говірки с. Ройлянка Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. / Ред. кол. : Гладка Л. В., Ануфрієв Л. О., Бачинський А. Д. та ін. – К. : Українська радянська енциклопедія, 1969. – 910 с.
11. Саратського р-ну Одеської області / А. О. Колесников // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. II (156). – С. 172–180.
12. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддніпрянини / В. П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. – К., 1965. – С. 33–43.

13. Мартинова Г. І. Середньонадніпряньський діалект. Фонологія і фонетика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. І. Мартинова ; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2004. – 40 с.
14. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс ; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 168 с. : іл.
15. Мукан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук / 661 Мукан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.
16. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rf7571=23265>.
17. Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – XVI, 784 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).
18. Панчоха А. С. Прошлое и настоящее нашего края. Край родной, Петровка моя. – Тарутино : МПФ «Алькор СЖУ», 2003. – 99 с.
19. Прилипка Н. П. Форми словозміни і ступені порівняння прикметників / Н. П. Прилипка // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К., 1983. – С. 61–101.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

Мл. – с. Молдове Саратовського р-ну Одеської обл.; Пл. – с. Плахтіївка Саратовського р-ну Одеської обл.; Рл.1. – с. Ройлянка Саратовського р-ну Одеської обл.; Яр. – с. Ярославка Саратовського р-ну Одеської обл.; Пк. – с. Петрівка Тарутинського р-ну Одеської обл.; Вс. – с. Височанське Тарутинського р-ну Одеської обл.; Рл. 2. – с. Ройлянка Татарбунарського р-ну Одеської обл.

Одержано редакцією 29. 01. 2013 р.

Прийнято до публікації 02. 02. 2013 р.

Андрей Колесников

Грамматические особенности говора с. Петровка Тарутинского р-на Одесской обл.

В статье анализируются некоторые основные признаки грамматической системы украинского переселенческого говора с. Петровка Тарутинского р-на Одесской обл., определяется его происхождение, а также дифференциальные грамматические признаки по отношению к другим полигенетическим и моногенетическим говорам с юго-восточной и северной диалектной основой в ареале междуречья Днестра и Дуная; очерчиваются и характеризуются особенности его грамматической системы среди генетически родственных диалектных микросистем в исследуемом полиязычном и полидиалектном регионе с ориентацией на установление ареально релевантных черт.

Ключевые слова: переселенческий украинский говор, грамматическая система, морфологические черты, ареал междуречья Днестра и Дуная, происхождение, полигенетичность, моногенетичность, полидиалектность, мозаичность.

Andrij Kolesnykov

The grammatical peculiarities of the dialect in the village of petrivka, tarutino district, odessa region

The article deals with the investigation of the basic grammatical features of the Ukrainian dialect of new formation of the village of Petrivka, Tarutino district, Odessa region. The problem is characterized through its origin and its grammatical features which differ among other heterogeneous and homogeneous dialects of southeastern and northern origin spread in the area between the Danube and the Dniester rivers; with the aim to establish territorial relevant features the article describes grammatical peculiarities of this dialect among other genetically related dialectal microsystems in the multi-lingual and multi-dialectal region under consideration.

Key words: Ukrainian dialect of a new formation, grammatical system, morphological features, the area between the Danube and the Dniester rivers, origin, heterogeneous, homogeneous, multi-dialect, mosaic structure.

„ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ” (1921)**В. СІМОВИЧА ЯК ДЖЕРЕЛО ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ**

У статті проаналізовано „Граматику для самонавчання та в допомогу шкільній науці” (1921) В. Сімовича як джерело дослідження говорів української мови. У примітках автор підручника на прикладі творів класиків українського письменства вказував на діалектні риси української мови, передусім – західноукраїнських говірок.

Ключові слова: Буковина, покутсько-буковинські говірки, В. Сімович, волинські говірки, галицький діалект, говори південно-західного наріччя, Граматика української мови, гуцульські говірки, діалектологія, західноукраїнська мовна традиція, історія мовознавства, лемківські говірки, наддністрянські говірки, Підгір'я, подільські говірки.

Постановка проблеми. Наукова діяльність Василя Сімовича належить до маловивчених сторінок історії лінгвістичної науки, проте його спадщина потребує вивчення й осмислення в контексті сучасних завдань українського мовознавства. Актуалізація здобутків В. Сімовича, що становить цінне джерело для історії розвитку й становлення української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст., розпочалася лише в останнє десятиліття і низка його важливих мовознавчих статей та досліджень потребують докладнішого аналізу. Системне вивчення досвіду науковців, що працювали в зазначений період, заповнить інформаційну прогалину в історії українського мовознавства, сприятиме використанню їхніх досягнень при розв'язанні проблем сучасного функціонування української мови.

Головною працею В. Сімовича, що мала вагоме значення для нормування літературної мови, є його „Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці” (далі в тексті – граматика), що вийшла двома виданнями в 1918 та 1921 роках. Саме в цій розвідці він виклав найновіші для того часу погляди щодо сутності мови, її функціонування й розвитку, історії, становлення української літературної мови, її діалектної основи, морфологічної будови та правописної практики, культури й стилістики, мови письменників тощо.

Підручник містить чимало позамовної інформації культурного характеру та прикладів. Граматика привертає увагу й наочно-метафоричною манерою викладу, завдяки якій мовні явища розглянуті образно, доступно для розуміння людей з різним рівнем